

مجلس آرای

فخری هروی

تصحیح و تحقیق

دکتر هادی بیدکی

مجموعه انتشارات
ادبی و تاریخی
موقوفات دکتر محمود افشار

بهار ۱۳۸۸

[۱۱۶]

گنجینه زبان و ادبیات فارسی دری

تاریخ و سیرت	۱-۲
ادبیات کلاسیک	۳-۴
ادبیات معاصر	۵-۶
ادبیات و فرهنگ	۷-۸
ادبیات و تاریخ	۹-۱۰
ادبیات و فلسفه	۱۱-۱۲
ادبیات و هنر	۱۳-۱۴
ادبیات و علم	۱۵-۱۶
ادبیات و سیاست	۱۷-۱۸
ادبیات و اقتصاد	۱۹-۲۰
ادبیات و جامعه	۲۱-۲۲
ادبیات و محیط زیست	۲۳-۲۴
ادبیات و سلامت	۲۵-۲۶
ادبیات و ورزش	۲۷-۲۸
ادبیات و گردشگری	۲۹-۳۰
ادبیات و معماری	۳۱-۳۲
ادبیات و موزه‌ها	۳۳-۳۴
ادبیات و کتابخانه‌ها	۳۵-۳۶
ادبیات و دیجیتال	۳۷-۳۸
ادبیات و اینترنت	۳۹-۴۰
ادبیات و شبکه‌های اجتماعی	۴۱-۴۲
ادبیات و بازی‌ها	۴۳-۴۴
ادبیات و سینما	۴۵-۴۶
ادبیات و تئاتر	۴۷-۴۸
ادبیات و موسیقی	۴۹-۵۰
ادبیات و رقص	۵۱-۵۲
ادبیات و ورزش	۵۳-۵۴
ادبیات و بازی‌ها	۵۵-۵۶
ادبیات و سینما	۵۷-۵۸
ادبیات و تئاتر	۵۹-۶۰
ادبیات و موسیقی	۶۱-۶۲
ادبیات و رقص	۶۳-۶۴
ادبیات و ورزش	۶۵-۶۶
ادبیات و بازی‌ها	۶۷-۶۸
ادبیات و سینما	۶۹-۷۰
ادبیات و تئاتر	۷۱-۷۲
ادبیات و موسیقی	۷۳-۷۴
ادبیات و رقص	۷۵-۷۶
ادبیات و ورزش	۷۷-۷۸
ادبیات و بازی‌ها	۷۹-۸۰
ادبیات و سینما	۸۱-۸۲
ادبیات و تئاتر	۸۳-۸۴
ادبیات و موسیقی	۸۵-۸۶
ادبیات و رقص	۸۷-۸۸
ادبیات و ورزش	۸۹-۹۰
ادبیات و بازی‌ها	۹۱-۹۲
ادبیات و سینما	۹۳-۹۴
ادبیات و تئاتر	۹۵-۹۶
ادبیات و موسیقی	۹۷-۹۸
ادبیات و رقص	۹۹-۱۰۰
ادبیات و ورزش	۱۰۱-۱۰۲
ادبیات و بازی‌ها	۱۰۳-۱۰۴
ادبیات و سینما	۱۰۵-۱۰۶
ادبیات و تئاتر	۱۰۷-۱۰۸
ادبیات و موسیقی	۱۰۹-۱۱۰
ادبیات و رقص	۱۱۱-۱۱۲
ادبیات و ورزش	۱۱۳-۱۱۴
ادبیات و بازی‌ها	۱۱۵-۱۱۶

هیئت گزینش کتاب و جایزه

دکتر سید مصطفی محقق داماد - دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی - دکتر ژاله آموزگار - دکتر جلال خالقی مطلق
دکتر حسن انوری - دکتر فتح‌الله مجتبابی - دکتر محمود امیدسالار - کاوه بیات
دکتر محمد افشین‌وفایی (مدیر انتشارات)

درگذشتگان

ایرج افشار - دکتر سید جعفر شهیدی - دکتر جواد شیخ‌الاسلامی - دکتر اصغر مهدوی - دکتر یحیی مهدوی

مجلس آرای

فخری هروی

تصحیح و تحقیق
گرافیسیت، طراح و مجری جلد
کاوه حسن بیگلر
زینب نورپور جویباری
حروفچین و صفحه آرا
دکتر نشر بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار
ویرایش
لیتوگرافی
چاپ متن
صحافی
فرد
تیراژ
۲۲۰۰ نسخه
۱۴۰۱
چاپ اول
ناشر

انتشارات دکتر محمود افشار

خیابان ولی عصر، بالاتر از پارک وی، خیابان عارف نسب، کوی دبیر سیاقی (لادن)، شماره ۶

تلفن: ۲۲۷۱۷۱۱۴ دورنما، ۲۲۷۱۷۱۱۵

با همکاری انتشارات سخن

خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان وحید نظری، پلاک ۴۸

تلفن: ۵-۶۶۹۵۳۸۰۴ دورنما، ۶۶۴۰۵۰۶۲

تلفن تماس برای تحویل کتاب در تهران و شهرستان‌ها

۵-۶۶۹۵۳۸۰۴

شورای تولیت

متولیان مقامی

رئیس مجلس - رئیس دیوان عالی کشور - وزیر فرهنگ (وزیر آموزش و پرورش)
وزیر بهداشت و درمان و آموزش پزشکی - رئیس دانشگاه تهران (یا معاونان اول هر یک از این پنج مقام) (طبق ماده ۲ وقفنامه)

متولیان منصوب و منسوب

دکتر سید مصطفی محقق داماد (رئیس) - دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی (جانشین؛ دکتر محمد اسلامی)
دکتر ژاله آموزگار - دکتر احمد میر (بازرس) - ساسان دکتر افشار - آرش افشار (بازرس)

هیئت مدیره (منتخب شورای تولیت)

دکتر سید مصطفی محقق داماد (رئیس) - دکتر محمد اسلامی (نایب رئیس)
دکتر محمد افشین وفايي (مدیر عامل) - حمیدرضا رضاییزدي (خزانه‌دار)

دردگشتگان

دکتر مهدی آذر - حبیب‌الله آموزگار - دکتر جمشید آموزگار
ایرج افشار، سرپرست عالی و بازرس (منصوب واقف)، از ۱۳۶۳-۱۳۸۹ - مهر بانو دکتر افشار - مهندس نادر افشار
بهروز افشار بیزدی - سید محمود دعایی - دکتر سید جعفر شهیدی، رئیس هیئت مدیره (از ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۳)
دکتر جواد شیخ الاسلامی - اللهیار صالح - دکتر منوچهر مرتضوی - دکتر اصغر مهدوی
دکتر یحیی مهدوی - دکتر علی محمد میر - دکتر محمدعلی هدایتی

..... ۱۹۱

..... ۱۰۲

..... ۵۰۲

..... ۵۱۲

..... ۷۱۲

..... ۱۲۲

..... ۵۲۲

..... ۱۲۲

فهرست مطالب

مقدمه مصحح ۱۵

۱) احوال و آثار فخری هروی ۱۸

۱-۱) احوال فخری ۱۸

۲-۱) آثار مکتوب فخری ۳۶

۲) مجلس آرای ۵۳

۱-۲) کتابشناسی ۵۳

۲-۲) نسخه شناسی ۵۹

۳) ضرورت تصحیح ۶۲

۴) شیوه تصحیح ۶۶

۵) تشکر و قدردانی ۶۹

۶) علائم و اختصارات تصحیح ۷۰

۷) آغاز و انجام موجود نسخه خطی مجلس آرای ۷۱

متن مجلس آرای ۷۳

تعلیقات ۱۴۹

تعلیقات عام ۱۵۱

۱۶۱ تعلیقات تاریخی

۲۰۱ تعلیقات جغرافیایی

۲۰۵ تعلیقات لغات و عبارات دشوار

۲۱۵ فهرست‌ها

۲۱۷ فهرست اسامی شاعران

۲۲۱ فهرست اسامی اشخاص

۲۳۵ فهرست اسامی اماکن

۲۴۱ فهرست اسامی کتب و رسالات

۲۴۵ فهرست ابیات و مصراع‌ها

۲۵۹ منابع

۱-۱) ۸۱

۱-۲) ۹۲

۲) ۶۵

۲-۱) ۶۵

۲-۲) ۶۵

۳) ۶۶

۴) ۶۶

۵) ۶۹

۶) ۷۷

۷) ۷۷

۷) ۷۷

تالیفات ۲۲۱

وله تالیفات ۲۵۱

مقدمه مصحح

در ابتدا لازم است اشاره شود که بیش از نیم قرن پیش نخستین بار
حاج آقا میرزا محمد باقر باستانی بحقیق علم و سلیقه و سلیقه
در باره فخری هروی و آثار او انجام داد و آن را در مقدمه روزنامه سلسله
و جواهرالمنجلیه که در سال ۱۹۶۸م. به زبان فارسی
به چاپ رساند. میرزا محمد باقر من مقدمه راشدی را به پشهاد احمد
تاجی معانی که فارسی برگردانید و در هفت مقاله با عنوان فخری هروی
و به از از شماره ۱۲۵۰ش. در مجله دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد
منتشر کرد. این مقدمه بعد از انتشار چه در ایران و چه در خارج از ایران
بسیار مورد توجه و مراجعه قرار گرفت و اغلب اطلاعاتی که بعد از راشدی
در منابع مختلفه مثل تاریخ ادبیات در ایران و تاریخ تذکره‌های فارسی
ذکر شده با تذکره‌های و تصحیف شدگی برگرفته از مقدمه راشدی است
که در اینجا نیز از این مقدمه استفاده شده و مطالب آن با اطلاعات نو یافت
دیگری تکمیل گردیده است.

۱۰۱ تعلقات خارجی

۱۰۹ تعلقات اجتماعی

۲۰۵ تعلقات اخلاق و هیئت انوار

۲۱۰ تعلقات

۲۱۷ تعلقات معنوی

۲۲۰ تعلقات انسانی

۲۲۵ تعلقات انسانی

۲۳۱ تعلقات انسانی کتاب و رسالات

۲۴۵ تعلقات ایات و تعلقات

۲۵۱ منابع

مجموعه فهارس

مقدمه مصحح

در ابتدا لازم است اشاره شود که بیش از نیم قرن پیش، نخستین بار حسام‌الدین راشدی، محقق برجسته پاکستانی تحقیق علمی و نسبتاً جامعی درباره فخری هروی و آثار او انجام داد و آن را در مقدمه روضة السلاطین و جواهر العجایب که خود تصحیح کرده بود، در سال ۱۹۶۸م. به زبان اردو به چاپ رساند؛ سپس، محمد ظفر متن مقدمه راشدی را به پیشنهاد احمد گلچین معانی به فارسی برگرداند و در هیئت مقاله با عنوان «فخری هروی و سه اثر او» در ۱۳۵۰ش. در مجله دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد منتشر کرد. این مقدمه بعد از انتشار، چه در ایران و چه در خارج از ایران بسیار مورد توجه و مراجعه قرار گرفت و اغلب اطلاعاتی که بعد از راشدی در منابع مختلف، مثل تاریخ ادبیات در ایران و تاریخ تذکره‌های فارسی ذکر شده، با اندکی دخل و تصرف همگی برگرفته از مقدمه راشدی است که در اینجا نیز از این مقدمه استفاده شده و مطالب آن با اطلاعات نویافته دیگری تکمیل گردیده است.

۱) احوال و آثار فخری هروی

۱-۱) احوال فخری

آگاهی ما درباره زندگی فخری محدود است به اطلاعات پراکنده و اندکی که یا خود او در برخی از آثارش به آن اشاره کرده یا در بعضی از تذکرها ذکر شده است.

تاکنون هیچ نسخه خطی ای از آثار فخری یافت نشده که به دستخط مؤلف باشد تا نام و مشخصات دقیق او با استناد به آن آشکار شود؛ بنابراین، هویت فخری در نسخه‌های خطی آثار او به چند صورت مختلف ثبت شده است:

- سلطان محمد بن امیری (امیر علی شیر نوایی، ۱۳۹۸: ۱۱۲).
- فخری بن امیری (فخری هروی «الف»، ز. ۹۷۰ق، گ. اپ؛ همان «ز»
گ. ۴پ).

- فخری بن محمد امیری (همان «ب»، گ. ۲؛ همان، ۱۹۶۸: ۲).

- فخری بن محمد امیر (همان «ج»، ز. ۹۷۰ق، گ. ۹۲پ).

- فخری بن امیر هروی (همان «د»، گ. ۱۰۵ار؛ همان، ۱۹۶۸: ۱۱۳).

- فخری بن محمد امیر هروی (همان «ط»، ز. ۹۷۰ق، گ. ۶۳پ؛ همان،
۱۹۶۸: ۲).

- فخری سلطان محمد بن امیر (راشدی، ۱۳۵۰: ۴۳۴).

- فخر بن امیر هروی (همان، ۳، ۱۳۵۰: ۴۳۴؛ فخری هروی «ح»، ز. ۹۷۰ق،
ص ۴۶۵).

۱. به نقل از نسخه خطی شماره ۱۳۴ (ردیف ۶۴۴) روضه السلاطین محفوظ در کتابخانه ملی برلین.

۲. به نقل از نسخه خطی شماره ۲۳۵ (ردیف ۱۳۳۸) تحفه الحیب محفوظ در کتابخانه بنیاد خاورشناسی آکادمی علوم تاشکند.

۳. به نقل از نسخه خطی شماره ۸۳۰۰ (ردیف ۲۰۴۶) که آن را اشتباهاً ۱۰۴۶ ثبت کرده‌اند) هفت کشور محفوظ در کتابخانه بنیاد خاورشناسی فرهنگستان علوم تاشکند، کتابت ۱۹۱۷ق.

- فخرالدین بن امیری هروی (نوشاهی^۱، ۱۳۹۰: ۵۳۱-۵۳۲).

به هر حال، فخری سلطان محمد و پدرش محمدامیر نام داشت (امیر علی شیر نوایی، ۱۳۹۸: ۱۱۲؛ فخری هروی، ۱۹۶۸: ۲) و «فخری» تخلص شعری سلطان محمد است که مکرراً در اشعار خود به کار برده است (فخری هروی، ۱۹۶۸: ۱۴۹-۱۸۱). همچنین، وجود صفت نسبی «هروی» در کنار نام و مشخصات فخری، به زادگاه و سکونتگاه او، هرات اشاره دارد.

از دوران کودکی و نوجوانی فخری اطلاعاتی در دست نیست؛ اما بر اساس اشارات صریح یا ضمنی او در برخی از آثارش، معلوم است که فخری در ابتدا ساکن هرات بوده و به شاه اسماعیل صفوی (حک. ۹۰۷-۹۳۰ق) و گماشتگان او در خراسان و هرات ارادت خاصی داشته است؛ چراکه هفت کشور را به نام و مدح شاه اسماعیل و وکیل و امیر او، کمال الدین شاه حسین اصفهانی (ف. ۹۲۹ق) و خواجه میرک، وزیر زینل خان شاملو (ف. ۹۳۴ق)، حاکم وقت خراسان مزین کرده است (فخری هروی «د»، ز. ۹۷۰ق، گ. ۳-۳پ، ۱۵۰-۱۵۰پ؛ همان «ح»، صص ۴-۸، ۴۶۵-۴۶۷).

فخری در لطایف‌نامه هم ارادتش را به صفویان با نام بردن از شاه اسماعیل و شاه حسین اصفهانی و مدح آنها آشکار کرده (امیر علی شیر نوایی، ۱۳۹۸: ۱۱۳، ۳۸۷-۳۹۰) و نخستین شرح احوال قسم ششم لطایف‌نامه را به معرفی خواجه میرک اختصاص داده و او را چنین توصیف کرده است: «خواجه میرک در ایام حکومت مملکت پناهی زینل خان وزیر یک‌قلمه خراسان بود. این فقیر دولت ملازمت او را دریافت. چندان بزرگی و همّت و اخلاق حمیده از او مشاهده افتاد که مزیدی بر آن متصور نباشد. طبع

۱. به نقل از نسخه خطی شماره ۹۰۲/۱۱۴ هفت کشور محفوظ در کتابخانه عارف حکمت در مدینه.

لطیف دارد. اگرچه به نظم مداومت نمی‌کند؛ اما اگر گاهی افتد، التفات هم می‌کند» (همان: ۳۷۴).

فخری در *لطایف‌نامه* سه نفر دیگر از درباریان شاه اسماعیل را هم ستایش کرده است: اول، سام‌میرزا صفوی (ف. ۹۷۵ق)، مؤلف *تحفه سامی*؛ دوم، درمش‌خان شاملو (ف. ۹۳۱ق)؛ سوم، خواجه حبیب‌الله ساوجی (ف. ۹۳۲ق) (همان: ۱۱۴-۱۱۵)؛ چراکه این سه نفر به دستور شاه اسماعیل در سال ۹۲۸ق وارد خراسان و هرات شدند تا سام‌میرزا حاکم خراسان، درمش‌خان نایب‌السلطنه و خواجه حبیب‌الله وزیر او باشد (خواندمیر، ۱۳۳۳: ۵۸۶/۴-۵۸۸).

فخری از میان افراد فوق به تدریج با خواجه حبیب‌الله صمیمیت خاصی پیدا کرد و از روی ارادتی که به او داشت، *تحفه‌الحیب* و رساله‌ی معما را به نام و ستایش خواجه مزین کرد و حتی نام *تحفه‌الحیب* را از اسم او برگرفت (فخری هروی «الف»، ز. ۹۷۰ق، گ. ۲؛ همان «و»، گ. ۵۳-پ-۵۴).

خراسان در اواخر عهد تیموری (حک. ۷۷۱-۹۱۱ق) مکرراً هدف تاخت‌وتاز ازبکان قرار گرفت و امنیت سابق خود را از دست داد. قتل و غارت ازبکان در اواخر حکومت شاه اسماعیل و اوایل حکومت شاه تهماسب صفوی (حک. ۹۳۰-۹۸۴ق) نیز تکرار شد و حتی به عهد شاه عباس اول (حک. ۹۸۵-۱۰۳۸ق) هم کشیده شد. در این بحبوحه، بسیاری از شاعران خراسان را به مقصد شبه‌قاره و ممالک عثمانی ترک کردند؛ اما فخری به هرات و خراسان دلبستگی داشت و تا هشت سال بعد از درگذشت حامی و ممدوح خود، خواجه حبیب‌الله ساکن هرات بود تا اینکه در ۹۴۰ق به قصد ادای فریضه حج، به سوی مکه حرکت کرد؛ اما معلوم

نیست که به چه دلیل مسیر سفر را از مکه به سوی سند تغییر داد (فخری هروی «ج»، ز. ۹۷۰ق، گ. اپ؛ همان، ۱۹۶۸: ۱۱۳).

سند از لحاظ جغرافیایی پل ارتباطی خراسان و هند بود و نسبت به خراسان امنیت بیشتری، خصوصاً برای شاعران و نویسندگان ایرانی، داشت؛ بنابراین، فخری نیز مانند بسیاری از کوچندگان خراسانی مدتی در آنجا اقامت گزید. تاریخ ورود او به سند دقیقاً مشخص نیست؛ اما به عقیده راشدی (۱۳۵۰: ۴۴۸)، قرائنی در برخی مطالب صنایع‌الحسن مشهود است که طبق آن، فخری بایستی بین ۹۴۰-۹۴۷ق وارد سند شده باشد؛ زیرا او در سه بیت یکی از قصاید مدحی خود به ۲/۵ سال سرگردانی همایون میرزا در سند و فرار او به ایران اشاره کرده است؛ درحالی که سفر همایون به ایران در ۹۵۰ق رخ داده و فخری از اواسط ۹۴۷ق تا این سال در سند حضور داشت و از نزدیک شاهد سرگردانی و فرار او بود.

ورود فخری به سند با حکومت میرزا شاه‌حسن ارغون (حک. ۹۳۰-۹۶۲ق) بر آنجا مصادف بود؛ بنابراین، فخری از همان ابتدای ورود به ملازمت شاه‌حسن و همسرش، حاجیه ماه‌بیگم درآمد و صمیمیت او و شاه‌حسن در حدی بود که فخری روضة‌السلاطین، صنایع‌الحسن و تضمینات را به نام و مدح شاه‌حسن مزین کرد و حتی اسم صنایع‌الحسن را نیز از نام او برگرفت (فخری هروی، ۱۹۶۸: ۲؛ همان «ط»، ز. ۹۷۰ق، گ. ۳پ؛ همان «ج»، گ. ۹۲-۹۳ر).

دربار شاه‌حسن پناهگاه خوبی برای شاعران و نویسندگان کوچیده از خراسان بود و شاه‌حسن نیز در حمایت از این گروه کوشا بود، خصوصاً که دربار او مکانی بود برای برگزاری محافل ادبی و قرائت، سرایش و نقد